

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.3:334

Єлісеєва Л.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування
*Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки*

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Єлісеєва Л.В. Вплив економічних чинників на розвиток соціального капіталу. У статті розглянуто структуру чинників, які здійснюють вплив на соціальний капітал. У рамках PEST-аналізу визначено ключові економічні чинники, що є найбільш вагомими в трансформації соціального капіталу. Визначено характер впливу зміни чисельності середнього класу, нерівномірності розподілу доходів, бідності та рівня безробіття на соціальний капітал. Конкретизовано чинники-стимулятори та чинники-блокатори розвитку соціального капіталу та виявлено значний розрив між їх дією на сучасному етапі суспільного розвитку. Визначено роль здешевлення подорожей, розвитку транспортних та комунікаційних засобів для розвитку соціальних мереж, соціальної довіри та формування нових соціальних норм і цінностей. На підставі досліджень Legatum Institute виявлено відмінність між суб'єктивною цінністю соціального капіталу та рівнем життя населення для розвинутих країн та країн, що розвиваються.

Ключові слова: соціальний капітал, економічний розвиток, нерівномірність розподілу доходів, середній клас, бідність.

Елісеєва Л.В. Влияние экономических факторов на развитие социального капитала. В статье рассмотрена структура факторов, оказывающих влияние на социальный капитал. В рамках PEST-анализа определены ключевые экономические факторы, которые являются наиболее значимыми в трансформации социального капитала. Определен характер влияния изменения численности среднего класса, неравномерности распределения доходов, бедности и уровня безработицы на социальный капитал. Конкретизированы факторы-стимуляторы и факторы-блокаторы развития социального капитала и выявлен значительный разрыв между их действием на современном этапе общественного развития. Определена роль удешевления путешествий, развития транспортных и коммуникационных средств для развития социальных сетей, социального доверия и формирования новых социальных норм и ценностей. На основании исследований Legatum Institute выявлено различие между субъективной ценностью социального капитала и уровнем жизни населения для развитых и развивающихся стран.

Ключевые слова: социальный капитал, экономическое развитие, неравномерность распределения доходов, средний класс, бедность.

Yelisiieva L.V. Influence of economic factors for social capital development. In the article the relationship between the economic factors and social capital are analyzed. The study used the PEST-analysis, which allowed to distinguish political, social, technological and economic factors. In the article, the main economic factors that have the greatest impact on social capital are highlighted. The features of economic factors in modern "the era of abundance" is defined. The influence of change in the number of middle class, uneven distribution of income, poverty and unemployment rate on social capital are determined. The negative influence of migration processes on the formation of different types of social capital is specified. The correlation between uneven distribution of income and the level of development of social capital is explained. The impact of the global financial crisis on the middle class income and the process of social capital development have been researched. The dualistic nature of technology influence on the formation of social trust and networks is explained. The factor-stimulators and factor-blockers of social capital development are specified, and a significant gap between their actions at the present stage of social development is revealed. The role of cheaper travel, the development of transport and communication tools for the development of social networks, social trust and the formation of new social norms and values have been identified. Legatum Institute's research reveals a difference between the subjective value of social capital and the standard of living of the population for developed and developing countries. In the article it defined economic factors that should be stimulated and restrained in order to accelerate the development of social capital. The originality of such a study is that there is a com-

parison of stimulating and restraining factors in the development of social capital. The risks of the negative influence of economic factors on the development of social capital and the possibility of manifestation of anti-social capital are explained. The causes of a high level of social capital in some poor countries are specified.

Key words: social capital, economic development, uneven distribution of income, middle class, poverty.

Постановка проблеми. Один з основних меседжів Всесвітнього економічного форуму 2019 р. пов'язаний із необхідністю підвищити ефективність економічної та соціальної взаємодії в умовах уповільнення темпів зростання світової економіки. Важливим каталізатором цього процесу може стати соціальний капітал, оскільки пришвидшення розвитку цифрової економіки та поширення інновацій безпосередньо залежать від рівня соціальної довіри, готовності до створення мереж та соціальних норм і цінностей, які розділяє певна спільнота. У зв'язку із цим дослідження економічних чинників, що впливають на розвиток соціального капіталу, є своєчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувало чимало вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: Г. Беккер, В. Геєць, О. Грішнова, А. Гриценко, Р. Патнем [14], Ф. Фукуяма [6] та ін.

Проте досі ще немає комплексного дослідження взаємозв'язку економічних чинників та соціального капіталу.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити характер впливу економічних чинників на розвиток соціального капіталу в сучасних умовах.

Виклад основних результатів. На початку XXI ст. спостерігаються глобальні трансформації в усіх сферах суспільного життя. Внаслідок цього змінилися умови для розвитку й соціального капіталу. На сучасному етапі на формування останнього впливає низка екзогенних та ендегенних чинників. Зовнішні чинники визначають глобаль-

ний ландшафт для створення соціальних мереж, тоді як внутрішні є специфічними для кожної країни та регіону. Для аналізу екзогенних чинників використовуємо PEST-аналіз – інструмент, який дає змогу виявити політичні (P – political), економічні (E – economic), соціальні (S – social) і технологічні (T – technological) аспекти глобального середовища, що впливають на формування соціального капіталу на сучасному етапі.

Значний вплив на розвиток соціального капіталу мають саме економічні чинники. Початок XXI ст. часто називають «епохою достатку». Нині всього більше – людей, міст, країн, політичних партій, компаній, товарів і послуг, технологій тощо. З 1950 р. рівень світової економіки зріс майже в п'ять разів, а дохід на душу населення в 3,5 рази вищий, ніж після Другої світової війни. Впродовж 1980–2007 рр. у світовій економіці спостерігався найшвидший і найстабільніший період економічного зростання [12, с. 28]. На думку Нобелівського лауреата М. Спенса, ще з 1945 р. відбувалися дві паралельні та взаємопов'язані революції, пік яких припав на 1980-ті роки – початок XXI ст.: продовження промислової революції у розвинутих країнах і стрімке поширення моделі економічного зростання у світі, що розвивається. Другу з них він називає «революцією включеності» [4, с. 19], оскільки, серед іншого, це підживило зростання «світового середнього класу». Відповідно до підрахунків Світового банку, з 2006 р. 28 держав перейшли з групи країн із низькими до країн із середніми доходами [16]. За словами дослідника Інституту Брукінгса Г. Хараса, «чисельність глобального

Таблиця 1

Чинники впливу на соціальний капітал

P (political) політичні	E (economic) економічні
<ul style="list-style-type: none"> • популізм у державній політиці національних урядів • зниження авторитету державних інституцій • розвиток мікрочинності • «відкриття кордонів» • поширення демократичного політичного режиму 	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток транспортних засобів і здешевлення вартості подорожей • урбанізація • швидкий економічний розвиток у багатьох країнах • нерівномірність розподілу доходів • збільшення чисельності середнього класу
S (social) соціальні	T (technological) технологічні
<ul style="list-style-type: none"> • зростання чисельності населення • збільшення тривалості життя • підвищення рівня освіти • загострення релігійних конфліктів • збільшення міграції • зміна ролі сім'ї • космополітизація • старіння населення 	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток нових каналів комунікації • поширення Інтернету та використання смартфонів • поява проривних технологій • цифрова революція

Джерело: складено автором

середнього класу практично подвоїлася з мільярда у 1980-му до двох мільярдів у 2012 р. Цей сегмент суспільства продовжує рости дуже швидко й може досягнути трьох мільярдів у 2020 р. До 2021 р., якщо тенденції збережуться, середній клас в Азії налічуватиме понад два мільярди осіб. Лише в Китаї можна очікувати понад 670 млн. споживачів середнього класу» [11]. У глобальному сенсі ця тенденція дуже виразна. Невипадково Арабська весна почалася з Тунісу, північно-африканської країни з найвищими економічними показниками та темпами переходу бідняків до середнього класу. Як правило, середній клас прагне швидшого економічного розвитку, ніж може забезпечити уряд, його нетерпимість до корупції перетворює цей клас на потужну опозицію. Саме він стає рушієм багатьох економічних і політичних змін, а відповідно, й важливим чинником розвитку соціального капіталу. У такий спосіб у зв'язку з тим, що базові потреби задовольняються краще, ніж раніше, люди мають краще здоров'я, освіту, то вони краще поінформовані й сильніше пов'язані між собою. Водночас таких людей важче координувати та контролювати зовні. Як зауважив колишній радник президента США з питань національної безпеки З. Бжезінський, розмірковуючи про радикальні зміни світового порядку з тих часів, коли він прийшов у політичне життя, «мільйон людей сьогодні легше вбити, ніж контролювати». У зв'язку із цим зростає значення внутрішніх механізмів координації людей у рамках спільнот зі спільними цінностями.

Внаслідок глобальної фінансової кризи чисельність і доходи середнього класу дещо скоротилися, проте, на думку М. Спенса, вона дала змогу засвоїти «урок взаємозалежності» [4, с. 20]. Крім того, зменшенню середнього класу як підриву фундаменту для розбудови соціального капіталу також сприяють поглиблення соціально-економічної нерівності та стрімке поширення технологій, що витісняє людську працю. Наприклад, використання технологій зменшило попит на професії, які раніше асоціювалися із середнім класом.

Проте найбільш руйнівними для соціального капіталу є збільшення нерівномірності в розподілі доходів, поширення бідності та зростання частки безробітного населення. Чим більше зростає матеріальна нерівність, тим це є більшим викликом соціальній згуртованості. Нобелівський лауреат Дж. Стігліц стверджував, що зростання нерівності тотожне обмеженню можливостей: «Як тільки ми урізаємо можливості, ми не можемо ефективно використовувати потенціал одного з найцінніших активів – людей» [5, с. 67–68]. Окрім того, наслідком надмірного збагачення невеликого кола осіб стає зменшення благодійності та створення суспільних благ. Чим більше розділене суспільство за рівнем економічного добробуту, тим менше багаті витрачають кошти на суспільні потреби та стають «відірваними» від проблем звичайних людей.

Оксфордський комітет допомоги голодуючим на зібранні еліти в Давосі в 2014 р. дав зрозуміти, що нерівність збільшується: усього 85 мільярдів володіють багатством, що й половина всього населення на планеті. За рік їх стало менше – всього 80. Після глобальної кризи 2007 р. реальні доходи населення значно скоротилися. Нерівномірність розподілу доходів збільшується в розвинених і в країнах, що розвиваються. Це підтверджується негативною динамікою коефіцієнту Джині [9]. Згідно з висновками Організації економічного розвитку та співробітництва, після 2008 р. найбільші вигоди від економічного зростання отримує близько 1% населення розвинених країн, тоді як для більшості вигоди є майже невідчутними [8]. Наприклад, у 1917 р. 5% найбагатших людей отримали 33%, а в 1953 р. – 20% усього сукупного доходу США. У Канаді, Німеччині, Франції, Італії і більшості країн Європи нерівність зменшувалася ще швидше [2, с. 58]. Коли нерівність є низькою, країни, як правило, є більш стабільними, толерантними, законотворчими, з меншою кількістю ув'язнених і безпритульних [13]. Проте наприкінці XX ст. економічна ситуація змінилася і нерівномірність розподілу доходу між різними групами населення почала поглиблюватися. Нині у США 49 з 320 млн. населення живе бідно. У Західній Європі бідним є кожен сьомий, а в країнах Східної Європи, Іспанії та Греції – кожен п'ятий мешканець [10]. У світі 223 країни. Приблизно 200 з них – поза межами G20; у них проживає більше третини населення планети (близько 2,2 млрд. людей) і їх дохід становить менше ніж 15% світового. За невеликими винятками вони бідні. Доходи на душу населення G20 становлять приблизно 10 тис. дол. Вони стрімко ростуть. Доходи решти країн – у середньому 3 300 дол., і вони ростуть набагато повільніше. У 2005 р. професор Пристонського університету А. Дітон і його співавтор О. Дюпрі зі Світового банку підрахували, що 865 млн. людей у світі в середньому за один день споживають менше їжі, ніж її можна купити в США на 99 центів [7, с. 13]. У Світовому банку вважають, що приблизно вдвічі більше (1,37 млрд. людей) споживають їжі менше, ніж на 1,25 дол. на день [16].

І хоча, за даними ООН, кількість людей, що живуть на дохід у розмірі 1,25 дол. на день, зменшилася майже на 1 млрд. за період із 1990 по 2015 р. – з 1,9 млрд. до 836 млн. осіб [2], насправді майже 90% населення країн, що розвиваються, як і раніше, живе на менше ніж 10 дол. на день. У своїй книзі французький економіст Т. Пікеті пророкує, що якщо нічого не зміниться, більша частина розвиненого світу поступово відповідатиме суспільній моделі XIX ст., коли власники фабрик, підприємці та банкіри контролювали більшість активів, а решта боролася за виживання. Він передбачає майбутнє, у якому представники середнього класу розвинутих країн майже зникнуть. Якщо в напрямі розвитку економіки не відбудуться радикальні

зміни, то, за словами Пікетті, «минуле поглине майбутнє», і ті кілька десятиліть протягом другої половини ХХ ст., коли середній клас насолоджувався відносним комфортом, будуть уважатися тимчасовим соціальним феноменом.

Бідність підвищує роль матеріальних чинників у досягненні економічного добробуту та суб'єктивного відчуття щастя населення. За результатами досліджень аналітичного центру Великобританії Legatum Institute, для країн із високим (понад 20 тис. дол.) і низьким (менше 10 тис. дол.) рівнями середнього доходу на душу населення суттєво відрізняються ключові чинники задоволення життям [15]. Цілком очікувано, що для країн із низькими доходами населення чи країн, що розвиваються, домінуючими є матеріальні потреби, тоді як для громадян розвинених країн – нематеріальні. Серед останніх автори міжнародних звітів також називають політичні права та громадянські свободи, благодійність, сімейне життя, рівність можливостей, діяльність у рамках спільнот тощо. Проте вони фіксують, що часто бідні країни, навпаки, демонструють високий показник соціального добробуту, оскільки економічні втрати компенсуються сильними соціальними сторонами: міцними сім'ями, свободою віросповідання тощо.

Вагомими втратами від нерівності є розмивання почуття ідентичності, відчуття справедливості, рівності можливостей та спільноти. Саме усвідомлення несправедливості системи та обмеження можливостей спровокувало революції на Близькому Сході. У США рівень молодіжного безробіття становить близько 20%. Кожен шостий американець не може знайти постійну роботу. Ці чинники зумовлюють ефект відчуження, наприклад у 2016 р. явка виборців у віці 20–30 років утримувалася на рівні 21%, на тому ж рівні, що й безробіття [5, с. 70]. Останнім часом ми спостерігаємо, як мільйони людей виходять на вулиці з протестами. Уряди в Єгипті та Тунісі були усунуті. Протести виникали в Лівії, Ємені, Бахреїні.

На думку Дж. Стігліца, зростання нерівності є наслідком неефективної політичної системи. У системах, де можливості для економічного розвитку не є рівними, зберігається низький рівень соціальної мобільності. На його думку, багаті люди володіють більшими зв'язками та соціальним капіталом, що забезпечують їм кращі можливості. У бідного населення чи середнього класу цього немає, тоді як ті, хто народився у багатих сім'ях, отримують більше допомоги від своєї родини [5, с. 113–114].

Значним глобальним трендом, що має суттєвий вплив на розвиток соціального капіталу, стало посилення міграційних процесів. Уважається, що міграція є структурним елементом сучасного суспільства, розвинутої економіки, світу вільної конкуренції і громадянських свобод. Проте, як правило, такі процеси руйнують закритий і по-різному впливають на відкритий соціальний капітал. У пошуках кращих

умов праці люди мігрують до інших країн. Унаслідок цього, як правило, відбувається деформація індивідуального та колективного закритого соціального капіталу. Міграції часто руйнують сім'ї, підривають професійні спільноти, знижують довіру до державних інститутів тощо. Водночас міграції можуть розглядатися як пошук можливості збільшити власний капітал, у тому числі й індивідуальний соціальний капітал. Міграція означає також обмін ідеями (науковими, політичними, релігійними), робить можливим пізнання нового бачення світу та відкриття нових горизонтів, створює нові численні можливості працевлаштування. Так, історично економіка, культура Сполучених Штатів, Північної Америки, Канади, Нової Зеландії і Південно-Африканської Республіки, Аргентини чи Чилі була збудована руками іммігрантів, які шукали кращого життя.

Нині все більше людей переміщується світом, тому їх важче контролювати. Це також створює передумови для розвитку інших спільнот (релігійних, етнічних, професійних діаспор) та їх соціального капіталу. Станом на початок 2016 р., згідно з даними ООН, у світі було 214 млн. мігрантів, і ця цифра за останні двадцять років збільшилася на 37%. Кількість мігрантів у Європі за цей час зросла на 41%, у Північній Америці – 80%. За словами М. Наїма, «ми переживаємо революцію мобільності, коли переміщується більша кількість людей, ніж у будь-який інший період світової історії».

Масштаб впливу соціального капіталу мігрантів на соціальний капітал спільнот різних країн значно збільшився через розвиток транспортних засобів, нових засобів комунікації та здешевлення вартості подорожей тощо. Після Другої світової війни більше ніж удвічі збільшилася кількість автомобілів. Якщо в 1960 р. на кожні 1 тис. осіб налічувалося 411 автомобілів у США, 266 – в Австралії, 158 – у Франції, 137 – у Великій Британії, то вже на початку ХХІ ст. такий показник становив 812 – у США, 632 – в Австралії, 576 – у Франції, 515 – у Великій Британії. Загалом кількість автомобілів у всьому світі збільшилася з 122 млн. у 1960 р. до 812 млн. у 2002 р. Ще однією значною зміною в глобальній транспортній комунікації ХХ ст. стала поява авіаперельотів, що дало змогу більшій кількості людей подорожувати з максимально можливою швидкістю, знайомитися із соціальними нормами інших суспільств, імпортувати певні інститути тощо. Усвідомлення низьких показників соціально-економічного чи суспільно-політичного розвитку своєї країни також може стати каталізатором змін. Комунікаційні технології кардинально змінили здатність майже кожної людини довідатися про те, як живуть інші. Там, де зростання низьке, а бідність висока, усвідомлення може перерости в посилене невдоволення. Демонстраційний ефект може бути потужним стимулом підвищення рівня протестних настроїв населення та згуртування громадянського суспільства.

Висновки. Таким чином, економічними чинниками-стимуляторами розбудови соціального капіталу є збільшення чисельності середнього класу, здешевлення вартості подорожей, розвиток транспортних засобів та технічних інструментів комунікації, тоді як чинниками-блокаторами розвитку соціального капіталу є нерівномірність розподілу доходів, бідність, високий рівень безробіття тощо.

У сучасних умовах дія стримуючих чинників є потужнішою за стимулюючі чинники, а тому все більше спостерігається їхній негативний вплив на розвиток соціального капіталу. У таких умовах важливо зосередити увагу на комплексних заходах урядового та громадського характеру для нейтралізації негативних та пришвидшення дії позитивних чинників на формування соціального капіталу.

Список літератури:

1. Банерджі А., Дуфло Е. Економіка бідності. К.: Наш формат, 2018. 312 с.
2. Макстон Г., Рандерс Й. У пошуках добробуту. К.: Пабулум, 2017. 320 с.
3. Наїм М. Занепад влади. К.: Book Chef, 2017. 448 с.
4. Спенс М. Нова конвергенція. Майбутнє економічного зростання в багатозшвидкісному світі. К.: Темпора, 2017. 352 с.
5. Стиглиц Дж. Великое разделение. Неравенство в обществе, или Что делать оставшимся 99% населения? М.: Эксмо, 2016. 560 с.
6. Фукуяма Ф. Доверие. Москва: АСТ, 2004. 730 с.
7. Deaton A., Dupriez O. Price indexes, inequality, and the measurement of world poverty. 2010. 61 p.
8. In It Together: Why Less Inequality Benefits All/OECD. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/employment/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all_9789264235120-en#page22.
9. Income inequality /OECD. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/income-inequality/indicator/english_459aa7f1-en?parentId=http%3A%2F%2Finstance.metastore.ingenta.com%2Fcontent%2Fthematicgrouping%2F7f420b4b-en.
10. Income Inequality: The Gap between Rich and Poor/OECD. URL: <http://www.oecd.org/social/income-inequality-9789264246010-en.htm>.
11. Interview with Homi Kharas. Washington: DC, 2002. 15 p. Наїм 104 (Р. 4посилання 6).
12. Maddison A. The World Economy: A Millennial Perspective. Paris: Organization for Economic Cooperation and Development, 2001. 388 p.
13. Pickett K., Wilkinson R. The Spirit Level: Why Equality Is Better for Everyone. London: Penguin, 2010. 352 p.
14. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. 541 p.
15. The Legatum Prosperity Index 2018/Legatum Institute. URL: <https://www.prosperity.com/rankings>.
16. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/>.